

Bağımsızlıktan Kalkınmaya Türk İnkılabı'nın Ekonomisi

Emrah GÜLSUNAR*

Özet

Bu çalışmanın amacı Türk İnkılabı'nın ekonomik yönünü ele almaktır. Bu amaçla Türkiye'nin 1923-38 yılları arasındaki ekonomisi ve tek parti yönetiminin ekonomi politikaları analiz edilmiştir. Çalışma Türk İnkılabı'nın ekonomisini beş başlık altında incelemektedir: Öncelikle 1913-1923 dönemindeki savaşların yıkıcı etkisi sonrasında yeni ulus-devlete kalan ekonomik mirasın, ya da aslında enkazın, bir dökümü sunulmuştur. Sonra, dönemin tek parti yönetiminin 1923-38 arasında ne tür bir ekonomik doktrin uyguladığını anlamak için bu dönemdeki iktisat politikası tartışmalarına bakılmış ve uygulanan politikaların ne tür bir ekonomik doktrine denk geldiği tartışılmıştır. Daha sonra, tek parti yönetiminin çok önem verdiği ekonomik bağımsızlık meselesi incelenmiştir. Dördüncü başlıkta 1920'lerdeki ekonomik toparlanma, 1930'lardaki kalkınma süreçleri ve bu süreçlerde izlenen politikalara bakılmıştır. Son başlıkta ise tek parti yönetiminin 1923-1938 arasındaki ekonomik performansını hem Türkiye'nin kendi geçmişiyle hem de dünya ile karşılaştırılmıştır. Sonuçta çalışma Türk İnkılabı'nın ekonomisini birbirini izleyen üç adımda tarif etmenin mümkün olduğunu ileri sürmektedir: Önce bağımsızlık, sonra toparlanma, en son da kalkınma. Somut ampirik veriler ise Türk İnkılabı'nın ekonomik performansının başarılı olduğunu göstermektedir. Ancak iki dünya savaşı ve bu savaşlar arasında yaşanan büyük bir küresel ekonomik kriz Türk İnkılabı'nın ekonomik atılımını ister istemez sekteye uğratmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk İnkılabı, Ekonomi, Bağımsızlık, Toparlanma, Kalkınma

Abstract

This study scrutinizes the Turkish economy during the 1923-38 period and the economic policies of the one-party governments to better understand the economic aspects of the Turkish Revolution (Türk İnkılabı). The study is divided into five titles: Firstly, it gives an account of the economic wreck the new Turkish state took over from the Ottoman past due to the destructive wars in the 1913-23 period. Then, to understand what type of economic doctrine the one-party governments implemented, it looks at the economic doctrine debates in the 1923-38 period. After that, the issue of economic independence, which the one-party governments gave ultimate importance, is discussed. In the fourth title, the study looks at economic recovery in the 1920s and industrial development in the 1930s. In the final title, the economic performance of one-party governments in the 1923-38 period is assessed. As a result, the study reaches the conclusion that it is possible to describe the economic aspect of the Turkish Revolution in three phases: independence, recovery and development. Moreover, the empirical evidence shows that the Turkish Revolution's economic performance was successful. However, two world wars and the big economic crisis hindered the economic breakthrough of the Turkish Revolution.

Keywords: Turkish Revolution, Economy, Independence, Recovery, Development

* Dr., Lund Üniversitesi, İktisat Tarihi Bölümü, emrah.gulsunar@ekh.lu.se, ORCID: 0000-0002-3766-7509

Giriş

Türk İnkılabı, 600 yıllık Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı sonrası süreçte yıkılırken yeni bir Türk ulus-devletinin kurulması ve kurulduktan sonra yeni ulus-devletin tek parti yönetiminin ülkeyi muasır medeniyet seviyesine çıkarmak amacıyla başlattığı radikal modernleşme reformları bütünüdür. Türk İnkılabı denilince akla ilk etapta modern bir devlet ve modern bir ulus inşası amacıyla siyasal, hukuksal, sosyal ve kültürel alanda atılan adımlar gelir. Diğer bir deyişle anayasal monarşiden cumhuriyet rejimine geçiş, hilafetin ilgası, eğitim sisteminin birleştirilmesi, kanunların sekülerleştirilmesi ve kültürel pratik ve ilişkilerin Batılılaştırılması. Ancak Türk İnkılabı'nın her zaman çok ön planda olmasa da bir de ekonomik yönü vardır. Başta Atatürk olmak üzere tek parti döneminin yöneticileri, iktisaden geri kalmış bir ülkenin muasır medeniyet seviyesine çıkamayacağını acı tecrübeler sonunda görmüşler, dolayısıyla siyasi, hukuksal, sosyal ve kültürel alan kadar ekonomik alanı da önemsemişler ve bu alanda da çok önemli adımlar atarak bugünkü modern Türkiye'nin ekonomik temellerini oluşturmuşlardır. Bu çalışmanın amacı Türk İnkılabı'nın işte bu ekonomik yönünü ele almaktır. Bu amaçla Türkiye'nin 1923-38 arasındaki ekonomisi ve tek parti yönetiminin ekonomi politikaları incelenecektir.

Çalışma Türk İnkılabı'nın ekonomisini beş başlık altında inceleyecektir. Öncelikle 1913-1923 dönemindeki savaşların yıkıcı etkisi sonrasında yeni ulus-devlete kalan ekonomik mirasın, ya da aslında enkazın, bir dökümü sunulacaktır. Sonra, dönemin tek parti yönetiminin 1923-38 arasında ne tür bir ekonomik doktrin uyguladığını anlamak için bu dönemdeki iktisat politikası tartışmalarına bakılacak ve uygulanan politikaların ne tür bir ekonomik doktrine denk geldiği tartışılacaktır. Daha sonra, tek parti yönetiminin çok önem verdiği ekonomik bağımsızlık meselesi incelenecektir. Dördüncü başlıkta 1920'lerdeki ekonomik toparlanma, 1930'lardaki kalkınma süreçleri ve bu süreçlerde izlenen politikalara bakılacaktır. Son başlıkta ise tek parti yönetiminin 1923-1938 arasındaki ekonomik performansı hem Türkiye'nin kendi geçmişiyle hem de dünya ile karşılaştırılacaktır.

1923'te Devralınan Enkaz

1923 sonrası tek parti yönetiminin ekonomide attığı adımları anlayabilmemiz için öncelikle 1913-23 dönemindeki savaşların nasıl bir yıkıcı etki yaptığını ve bu etki sonrasında yeni ulus-devlete ne tür bir ekonomik enkaz kaldığını iyi anlamamız gerekir. 1923'te Lozan Antlaş-

ması'nın imzalanmasıyla ortaya çıkan yeni ülke, on yıldır neredeyse kesintisiz süren savaşların yıkıcı etkisini üzerinde sonuna kadar taşıyan harap halde bir ülkedir. En başta, yeni Türkiye'nin toprak sınırları içinde hem ölüm oranlarının fazlalığından hem de göçten kaynaklı olarak nüfus ciddi boyutlarda azalmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu'nun, Kurtuluş Savaşı'nda ise hem doğu hem Batı Anadolu'nun doğrudan savaş bölgesi olması savaşların yeni yıkıcı etkisini artırmıştı. Ayrıca savaş durumundaki can kayıplarına ek olarak savaşan tarafların birbirlerinin halklarına yaptıkları karşılıklı katliamlarda nüfusu azaltıcı bir etki yapmıştı. Osmanlı Devleti'nin asker ihtiyacını daha çok Anadolu'dan görmesi de ölüm oranlarını artıran başka bir etkendi.

Savaşlar savaşta ölme, katliam ve göç gibi doğrudan etkilerine ek olarak dolaylı etkileriyle de yeni Türkiye üzerinde nüfusu azaltıcı bir rol oynamışlardır. 1913-23 dönemindeki savaşlar Türkiye'deki iktisadi altyapıyı çökertmiş ve tarımda çalışacak işçi sayısını önemli ölçüde azaltmıştır. Bu da kıtlıklara, kıtlıklar da kolera ve tifo gibi salgın hastalıklara yol açmıştır. Modern tıp imkanlarının olmayışı ve aşırı yoksulluk da ölüm oranlarının katlanmasına sebep olmuştur. Ölüm olmadığı durumlarda dahi yoksulluk oldukça yaygındır.

1913-23 arasındaki 10 yıllık savaş sürecinde tahmini 2,5 milyon kadar Anadolu Müslümanı'nın, 600 ila 800 bin arası Ermeni ve 300 bin civarı Rum hayatını kaybetmiştir. Bu da yeni Türkiye'nin toprak sınırları içindeki nüfusun %20 oranında azaldığı anlamına gelmektedir ki bu bir ülke için çok ciddi bir yıkımdır¹ (Pamuk, 2017: 173-74). Hatta savaşın doğrudan yaşandığı bölgelerde bu oran %50'lere kadar çıkabilmektedir (ki bu bölgelerde diğer %50 de büyük oranda mülteci durumuna düşmüştür). Çarpıcı başka bir istatistik olarak, Batı Anadolu'da dul kadınların toplam yetişkin kadın nüfusa oranının %30'a kadar çıktığı 12 il vardır. Birinci Dünya Savaşı sürecindeki başka hiçbir ülkede bu derece bir yıkım olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Osmanlı/Türkiye'deki can kaybı Avrupa'da en çok can kaybının yaşandığı Fransa'dan 20 kat fazladır. Türkiye'deki can kaybı ve nüfus azalması ancak çok yüksek oranlarda can kayıplarının yaşandığı başka bir ülke olan Sırbistan ile kıyaslanabilir (Pamuk, ibid).

1913-23 döneminde Türkiye'nin nüfusunu ve nüfus yapısını değiştiren başka bir etken de göçlerdir. 93 Harbi (1877-78) ve Balkan Savaşları (1912-13) sürecinde zaten çoğu Türk olan yüzbinlerce Müslüman

¹ 10. Yıl Marşı'ndaki "On yılda on beş milyon genç yarattık her yaştan" cümlesini bu katastrofik nüfus azalışı ve onun hızla yerine koyulma çabasıyla ilişkili düşünmek gerekir.

Balkanlar'ı terk edip Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştı. 1913-23 döneminde ise bu defa yüzbinlerce Ermeni ve Rum Anadolu dışına göçmek zorunda kaldı. Ayrıca Lozan Antlaşması'nda Yunanistan'la imzalanan nüfus mübadelesi gereğince 900 bin civarı çoğu Rum olan Ortodoks Hıristiyan Türkiye'den Yunanistan'a gönderilirken 400 bin civarı çoğu Türk olan Müslüman da Yunanistan'dan Türkiye'ye geldi. Bu şekilde ülkedeki gayrimüslimlerin büyük çoğunluğunun ülkeden göçmesi sonucunda, ölüm kaynaklı %20'lik azalmaya ek olarak %10'luk bir nüfus azalması daha meydana geldi (Arı, 1995). Göç kaynaklı nüfus azalması bilhassa kentlerde etkili oldu zira gayrimüslimler kentlerde daha yoğun yaşamaktaydı. Bu şekilde, 1913 yılında nüfusun %25'i kentlerde yaşarken 1923'te oran %18'e kadar düştü. Diğer bir deyişle son 10 yıldaki savaşlar, kıtlıklar ve göçler sonucundaki nüfus azalmasına bir de kırsallaşma eşlik etti (Yıldırım, 2006).

Osmanlı'nın son döneminde ticaret ve finans sektörlerinde daha çok Ermeni ve Rumların baskın olduğu düşünülürse, bu milletlerin neredeyse tamamının ülkeden göç etmesi aynı zamanda önemli miktarda iş insanı ve girişimcinin de ülkeden ayrılması anlamına gelmekteydi. Dolayısıyla 1913-23 dönemindeki göçler sadece genel olarak insan gücünü değil aynı zamanda ülkedeki beşerî sermayeyi de ciddi miktarlarda düşürdü. Bu durum yeni Türkiye'nin sanayi ve ticarete 'nasıl-yapılır' (*know-how*) bilgisinden yoksun kalması anlamına gelmekteydi. Bu durum sadece iş dünyası ile de sınırlı değildi. Gayrimüslim göçleri neticesinde kalifiye çalışan sayısı da çok azalmıştı. Örneğin Türkiye'nin ilk yıllarında bazı bölgelerde tek bir kaynak ustası ya da elektrikçinin bulunamadığı olabiliyordu (Zürcher, 2017: 165).

1913-1923 dönemindeki savaşların Türkiye'nin insan kaynağı üzerindeki yıkıcı etkisine rağmen fiziki sermaye üzerindeki etkisinin sınırlı olduğu söylenebilir. Bu dönemde Osmanlı'da büyük zarar görebilecek bir sanayi altyapısı zaten yoktu. Olanlar da daha çok İstanbul bölgesinde yoğunlaşmıştı ve İstanbul hiçbir zaman doğrudan savaş bölgesi olmamıştı. Ancak Batı Anadolu'da demiryolları ve binalar büyük hasar görmüştü. Bu hasar hem Batı Anadolu'nun Kurtuluş Savaşı sürecinde doğrudan savaş alanı olması hem de Yunan ordusunun Büyük Taaruz'da yenildikten sonra geri çekilirken bilinçli hasarlar vermesi neticesinde gerçekleşmişti. Ayrıca Türk ordusunun İzmir'e girişinden sonra kentın Ermeni ve Rum mahallelerinde çıkan yangın da çok miktarda binayı yanıp kül etmişti (Zürcher, 2017: 165-166).

1913-23 döneminde ekonominin büyük zarar gören başka bir alt-alanı dış ticaretti. 1923 yılında dış ticaret 1913'tekinin sadece üçte biri

kadardır. Üretim alanında ise en önemli sektör elbette tarımdı. 1923'te Türkiye açıkça bir tarım ülkesiydi. Yeni Türkiye'nin kısmen şanslı olduğu belki de tek konu kamu maliyesiydi. Birinci Dünya Savaşı'ndaki tüm devletler gibi Osmanlı Devleti de büyük bir borç yükü altına girmişti. Ama bu borçlar kazanan tarafta olan İtilaf devletlerine değil Osmanlı gibi kaybeden tarafta olan Almanya'ya idi. Bu sebeple 720 milyon ABD doları tutarındaki bir borç gayri resmî olarak silinmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin savaş haricindeki diğer kamu borcunun halen ödenmesi gerekmektedir. Bu borç Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları üzerine kurulan devletlere bölüştürülmüştür. Bu şekilde toplam 78 milyon pounda denk gelen borcun %65'lik bölümü yeni Türk devletinin üzerine kalmıştır (Zürcher, 2017: 166).

İşte Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması imzalanıp Türkiye uluslararası düzeyde tanındığında yeni devletin devraldığı böyle bir ekonomiydi. Büyük oranda tarıma dayalı üretimi, devasa boyuttaki insan gücü ve beşerî sermaye açığı, zarar görmüş fiziki altyapısı ve büyük borç yükü altındaki kamu bütçesiyle kelimenin tam anlamıyla bir enkaz.

Önce Bağımsızlık

Kurtuluş Savaşı'nın bir amacı Müslümanların ve Türklerin çoğunluk oluşturduğu toprakları işgalden kurtarmaksa, diğer amacı da hiç şüphesiz milli bağımsızlıktı. Ancak Lozan'daki görüşmelerden net bir şekilde anlaşılacağı üzere hedeflenen sadece siyasi bağımsızlık değildi. Yeni Türk yönetimi siyasi bağımsızlık kadar ekonomik bağımsızlığın sağlanmasını da hayati görüyordu. Türk liderliğinin Lozan'da ekonomik bağımsızlık konusunda neden bu kadar hassas olduğunu anlayabilmek için 1923'e gelene kadarki iki yüzyıllık süreçte Osmanlı ekonomisinin temel dinamiklerine bir göz atmamız gerekiyor.

Osmanlı Devleti ilk kez 16. yüzyılda 'kapitülasyonlar' adı altında Avrupalı ülkelerin tüccarlarına bazı imtiyazlar vermeye başladı. O dönemde iktisadi gelişmişlik açısından Osmanlı ile Avrupa arasında büyük farklar olmadığı için bu imtiyazlar sorun oluşturmuyor, aksine ticareti canlandırıp devletin vergi gelirlerini artırıyordu. Ancak 18., özellikle de 19. yüzyılda Avrupalı ülkelerle Osmanlı arasındaki iktisadi gelişmişlik farkının çok açılması sonucu kapitülasyonlar Osmanlı ekonomisi aleyhine işleyen eşitsiz bir bağımlılık ilişkisi yaratmaya başladı. 19. yüzyılda Osmanlı ekonomisi Avrupa'ya tarım ürünleri ve hammadde ihraç eden, karşılığında sanayi ürünleri alan tipik bir bağımlı ekonomi haline geldi. Aynı şekilde madenlerin, finansal kuruluşların ya da altyapı hizmeti sunan şirketlerin sahipliği ya da işletme hakları

da çok büyük oranda ya Avrupalıların ya da gayrimüslim azınlıkların elindeydi. Dolayısıyla 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu siyaseten bağımsızlığını bir şekilde korusa da aslında iktisaden bağımsız değildi.

19. yüzyılda oldukça yaygın olan, serbest ticaretin faydalarına duyulan iyimser güvenle Tanzimat dönemi yöneticileri Avrupa'yla serbest ticaretin ülkeye bir şekilde fayda getireceğini düşündüler ya da umdular. Gerçekten de küresel kapitalist ekonomiye eşitsiz şekilde de olsa eklenme hali ilk etapta Osmanlı ekonomisini canlandırdı. Ancak bir noktadan sonra bu bağımlılık ilişkisinin Osmanlı'nın iktisaden gelişimi üzerinde negatif bir etki yapığı gözlenmeye başlandı. Bunu ilk olarak 19. yüzyıl sonunda Almanya ve Japonya örneklerini gözlemleyen İttihatçılar fark etti (Tunaya, 2011: 401-402). Almanya ve Japonya, Batılı ülkelerin yaptığı ya da yaptıklarını iddia ettiği gibi serbest ticaretle değil, Friedrich List gibi Alman ekonomistlerin önerdiği gibi iç üretim ve pazarlarını dış rekabetten koruyarak kalkınmıştı (Chang, 2003). Dolayısıyla İttihatçılara göre Osmanlı da aynısını yapmalıydı. Bu doğrultuda, Birinci Dünya Savaşı'na dahil olur olmaz İttihatçı yönetimin yaptığı ilk işlerden birisi kapitülasyonları ilga etmek ve 'milli ekonomi' modeli doğrultusunda sermaye sahipliğini gayrimüslim azınlıklardan Müslümanlara geçirmeye yönelik politikalar izlemek olmuştur (Toprak, 1982).

İttihatçı gelenekten gelen ve kendileri de zaten 1918-19'a kadar İttihatçı olan Lozan döneminin Türk liderliği işte bu düşünsel mirasın devamcısıydı. Dolayısıyla Lozan'da siyasi bağımsızlık kadar iktisadi bağımsızlıkta da ısrarcı olmaları şaşırtıcı değildi. Bu noktada, Lozan görüşmelerinin kesildiği Şubat 1923'te dönemin hükümetinin teşvikiyle toplanan İzmir İktisat Kongresi önemlidir. Mustafa Kemal Paşa kongreyi iktisadi bağımsızlığa vurgu yaptığı bir konuşmayla açmıştır. Ayrıca Nisan 1923'te yayımladığı ve 6 ay sonra kurulacak Halk Fırkası'nın temel programını belirleyen Dokuz Umde'nin son maddesi "mali, idari ve ekonomik bağımsızlık kesin koşuldur" şeklindedir. Bu şekilde Kemal Paşa Lozan'da görüşülmeye tekrar devam edilecek olan İtilaf devletlerine mesaj vermektedir. Türkiye siyasi bağımsızlığı kadar iktisadi bağımsızlığından da taviz vermek istememektedir (Ökçün, 1968).

Gerçekten de bakıldığında Lozan'da çözüme kavuşturmada en çok zorlanılan başlıklar iktisadi meseleler üzerine olanlar olmuştur. Çünkü İtilaf devletleri kapitülasyonların kaldırılması karşılığında, Osmanlı döneminde alışkın oldukları üzere başka ekonomik imtiyazlar talep ediyor ve bunda ısrarcı oluyordu. Türk delegasyonu ise yeni Türk devletinin kendi toprakları üzerindeki egemenliğinin sınırlanması anla-

mına gelebilecek tüm talepleri reddediyordu. Sonuçta Türk delegasyonu taleplerini çok büyük oranda İtilaf devletlerine kabul ettirdi ancak anlaşmanın nihai bir sonuca ulaşabilmesi için bazı ödünler de verdi. Örneğin 1929'a kadar gümrük tarifelerinde değişiklik yapmamayı kabul etti (Tezel, 1986: 163-96).

Lozan'daki Türk liderliğinin iktisadi bağımsızlıkçı perspektifinin etkilerini daha sonrasında tek parti yönetiminin uyguladığı politikalarda da görmek mümkündür. Sermaye sahipliğinin millileştirilmesi bu politikaların başında gelir. Sermayenin millileştirilmesi iki biçimde olmuştur. Öncelikle yabancıların kontrolündeki ulaştırma altyapısı devletleştirilmiştir. Bu doğrultuda, 1924 yılında Türk hükümeti Batı Anadolu'yu domine etmiş yabancı sahipliğindeki demiryolu şirketlerini satın almıştır. 1930'dan itibaren ise yabancıların elindeki 5.000 kilometreden fazla demiryolu hattı daha satın alınmış ve sonuçta ülkedeki tüm demiryolu ağı devlet sahipliğine geçmiştir. Benzer bir politikanın sonucu olarak, 1925 yılında ekonomide diğer bir yabancı ağırlığını oluşturan Osmanlı tütün tekeli de devlet tarafından satın alınarak millileştirilmiştir (Tekeli ve İlhan, 1999).

Demiryollarının millileştirilmesi, ekonomik bağımsızlıkla ilişkili olarak milli güvenlik konusundaki hassasiyetlerin de bir sonucudur. Çünkü ulaştırma altyapısının ve özellikle de demiryollarının yabancıların kontrolünde olması, bunların savaş dönemlerinde milli güvenliği önceleyici biçimde kullanılmalarını güçleştirmektedir. Bu durum Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı süreçlerinden çıkarılan derslerin bir sonucudur. Bu dönemde zaten Türk yönetimi dünyanın yeni bir savaşa sürüklenebileceği konusunda endişeler taşımaktadır ve bu endişeler birçok politikanın şekillenmesinde etkili olabilmektedir (Pamuk, 2017: 180).

Tek parti yönetiminin millileştirme politikasının ikinci ayağı iş dünyasının ve şirketlerin bu defa içerideki 'yabancılardan' arındırılarak Türkleştirilmesidir (dışarıdaki yabancılardan Lozan'da arındırılmıştı). Bu, aslında henüz İttihatçı tek parti döneminde hayata geçirilen bir politikanın (Toprak, 1982) devam ettirilmesidir. Bu doğrultuda öncelikle ticari faaliyetlerde Türkçe tek dil haline getirilmiştir. Yabancı şirketlere işe Türkleri almaları ve gayrimüslimleri kovmaları yönünde baskı yapılmıştır. Örneğin şirketlere %50 ila %100 arasında değişen oranlarda Türk çalıştırması yönünde kotalar koyulmuştur. Tek parti hükümetleri birçok kez sadece Türk personelin olduğu şirketlerle iş yapacağını açıklamıştır. Eczacılık, avukatlık gibi gayrimüslimlerin yoğun olduğu alanlarda mevcut lisanslar iptal

edilmiş ve yeni lisanslar sadece Türklere verilmiştir (Zürcher, 2017: 197). Bu politikalarla gayrimüslimlerin ekonomideki etkinliği minimize edilirken Türklerinki azamileştirilmeye çalışılmıştır.

Öte yandan bazı tarihçiler Rumların ve Ermenilerin iş dünyası ve ticaretten uzaklaştırılmalarının ilk etapta millileşmeye değil, tam tersi, yabancı şirketlerin yerli piyasaya daha kolay nüfuz edebilmelelerine yol açtığını iddia etmişlerdir (Zürcher, 2017: 197). Çünkü yerli Rum ve Ermeniler yabancı şirketlerin bu konuda Osmanlı'dan beri en büyük rakibi olagelmışlerdir. Onlar ortadan kalkınca oluşan boşluğu Türk iş insanları ve yöneticileri derhal dolduramamış, bu da yabancı şirketlerin Türkiye piyasasına daha kolay nüfuz edebilmelerini beraberinde getirmiştir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki gayrimüslimlerin ekonomide etkinliklerinin sonlandırılmasının yaratacağı tahribat, dönemin tek parti yönetiminin ödemeye razı olduğu bir bedeldir. Osmanlı döneminde ekonomiye gayrimüslimlerin hâkim olmasının Müslümanlar veya Türkler açısından yarattığı sorunların farkında olan tek parti yönetimi, kısa vadedeki tahribata rağmen uzun vadedeki potansiyel faydaları için iş dünyası ve yönetici kesiminin gerekirse zor yoluyla millileştirilmesini gerekli gördüler ve bu yüzden bu yönde adımlar atmakta tereddüt etmediler.

Türk İnkılabı'nın İktisadi Doktrini

1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi boyunca tartışılan temel meselelerden birisi, aslında öncesinde İttihatçıları da epey meşgul etmiş olan, ülkenin ekonomi politikalarının hangi iktisadi doktrine göre şekillendirilmesi gerektiği olmuştur: Serbest ticarete dayalı liberal bir ekonomi politikası mı izlenmelidir yoksa devlet müdahalesine dayanan milli bir ekonomi politikası mı? Kongrede genel eğilim yerel endüstrinin korunmasından yana olmuş ama yabancılara imtiyazlar verilmediği sürece dış yatırıma karşı çıkmamıştır. Dönemin devlet yönetimi ise kongrede dağınık şekilde ortaya koyulan fikirleri devletin ana yatırımları üstlendiği bir karma ekonomi modeli olarak yorumlamıştır (Ökçün, 1968).

İzmir İktisat Kongresi döneminde iktisat bakanı olan Mahmut Esat Bozkurt, Türk devletinin iktisat politikalarının ne kapitalist ne de sosyalist olan "Yeni Türk Ekonomi Okulu"na dayanacağını söylemiştir (Zürcher, 2017: 196-197) Bu yeni okulun İktisat disiplini açısından tam olarak ne anlama geldiği biraz belirsiz olsa da 1923-38 dönemi Türkiye'sinde bir tür karma ekonomi olduğu açıktır. Ancak bu karma ekonomi de devlete mi yoksa piyasaya mı daha ağırlık verilen bir karma

ekonomi olup olmadığına göre iki alt döneme ayrılır: Büyük Buhran'a kadarki 1923-29 dönemi görece daha liberalken, Büyük Buhran'dan İkinci Dünya Savaşı'na kadarki dönem daha devletçidir.

Görece liberal 1923-29 döneminde özel mülkiyet ve girişimcilik ön plana çıkmıştır. Ne var ki başta demiryolları olmak üzere büyük yatırım gerektiren iktisadi faaliyetlerde devletin süreçlere müdahil olması bu dönemde de görülmüştür. Bu görece liberal dönem tüm dünyada iktisadi dengeleri altüst eden 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ile değişmiştir. Bütün dünyadaki yönetimlerde olduğu gibi Türk yönetimi de önce krize nasıl tepki vereceğini bilememiştir. Bu bakımdan 1929 ile 1932 arası bir tür arayışla geçmiştir. Bu arayış döneminde tek parti yönetiminde aynı Kurtuluş Savaşı sonrasındaki döneme benzer bir 'hangi iktisadi doktrin' tartışması yaşandığını söylemek yanlış olmaz (ki bu tartışma belirttiğimiz üzere aslında İttihatçılara kadar gitmektedir). Örneğin 1930'larda kısa bir dönem hayatta kalabilen Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) ile Cumhuriyet Halk Fırkası arasındaki meclis tartışmaları hep ekonomi politikası eksenli olmuştur. SCF liberalizm eksenli bir ekonomik program önermiş ve örneğin hükümetin yukarıda belirttiğimiz yabancı demiryolu şirketlerini devletleştirme politikasını eleştirmiştir. İnönü liderliğindeki CHF ise devlete ekonomide daha da büyük rol veren bir tutum izlemiştir. İnönü ve CHF'nin tutumu dünya ekonomisinin o dönemki konjonktürüyle de uyumludur zira Büyük Buhran'ın ortaya çıkardığı koşullar hem dünyada hem de Türkiye'de ekonomik içe kapanmayı ve otarşiyi sadece bir politik ideal değil aynı zamanda bir zorunluluk haline getirmişti. Sonuç olarak 1931 CHF kongresinde devletçilik Kemalist Altı Ok'tan biri yapılarak resmi düzeyde yeni ekonomi politikası olarak benimsenmiştir. Bu doğrultuda 1930'dan sonra Türkiye'de devletin ekonomideki rolü önemli oranda artmıştır (Tekeli ve İlhan, 1977).

Altı Ok'tan birisi olan Kemalist devletçilik sosyalist devletçilikten farklıdır. Örneğin tek parti döneminde özel mülkiyet ekonomik ilişkilerin temeli olmaya devam etmiştir. Kemalist devletçilik daha çok özel sektörün yatırım için yeterli sermayeye sahip olmadığı durumlarda devletin sorumluluk alıp yeni yatırımlar yapması, özellikle de altyapı ve sanayi alanlarında şirketler kurup işletmesi anlamına gelmektedir. Ancak sosyalizmden farklı olsa bile Kemalist devletçiliğin ilham kaynağı gene de Sovyetler Birliği ve onun 5 yıllık kalkınma planlarıdır. 1932 yılında bizatihi bir Sovyet heyeti Türkiye'ye gelmiş ve Türk sanayisinin kalkınmasına dair bir rapor hazırlamıştır (Boratav, 1981).

Tek parti dönemi entelektüel camiası içinde devletçilik politikasını en coşkulu savunular 'Kadrocular' adı verilen sosyalizm eğilimli genç Kemalist bir yazar/aydın grubuydu. Bu grup 1932-35 yılları arasında *Kadro* isimli bir dergi yayınladılar. Kadrocuların devletçiliğe biçtiği rol mevcut tek parti yönetiminin biçtiği rolün ötesindeydi. CHF'yi eğitilmiş elit bir kadroya dönüştürmeyi ve bu kadronun 'Kemalist Devrim'in öncülüğünü yapması gerektiğini düşünüyorlardı. Devletçiliğin ve devlet planlamasının sadece ekonomide değil, sosyal, ekonomik, kültürel her alanda olması gerektiğini savunuyorlardı. Onlara göre devletçilik, Mahmut Esat Bozkurt'un 1923'te söylediklerini çağrıştıran bir biçimde, sosyalizm ve kapitalizme karşı alternatif bir 'üçüncü yol'du. Ne var ki Kadrocuların bu fikirleri dönemin yönetici eliti tarafından tam benimsenmemiştir. Devletçilik büyük oranda ekonomik alanla sınırlı kalmış ve zaten dergi de 1935 yılında kapatılmıştır (Türkeş, 1999).

Öte yandan, 1930'larda tek parti yönetici eliti içinde de devletçilik konusunda iki farklı bakış açısının varlığından söz edilebilir. Başbakan İsmet İnönü devletçiliği Türkiye için liberal kapitalizme alternatif kalıcı bir iktisadi doktrini olarak görmekteydi. O dönemde İş Bankası genel müdürü olan Celal Bayar ise devletçiliği sanayide özel sektör kendi ayakları üzerinde durabilecek noktaya gelene kadar geçici bir politika olarak düşünmekteydi. İki isim ve onları destekleyen gruplar arasındaki çatışma bir noktadan sonra iyice arttı. Çünkü bu bakış açısı farklılığı devletin zaten sınırlı olan kaynaklarının hangi yatırımlara yönltilmesi konusunda bir görüş ayrılığı ve ihtilafı da beraberinde getiriyordu. Sonunda Atatürk duruma müdahale etti ve Bayar'ı İnönü'nün kabinesinde iktisat bakanı yaparak ekonomi politikalarının daha koordineli sürdürülmesini istedi. 1937'de İnönü başbakanlıktan alınıp yerine Bayar getirilince birkaç yıllığına görece daha liberal politikalara yönelinir gibi oldu ama Atatürk vefat edip 1939'da İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasıyla devletçilik tekrardan ekonomi politikalarını belirleyen ana ilke haline geldi (Boratav, 1981).

Toparlanma ve Kalkınma

1923'te 10 yıllık bir savaş dönemi sonrasında ekonomik bağımsızlık sağlanıp iktisadi doktrine karar verilmesinin ardından ekonomi bir toparlanma evresine girdi. Ekonominin en büyük sektörü tarım olduğuna göre toparlanma da bilhassa tarımda oldu. 1923-26 döneminde tarımsal hasıla %90 oranında arttı. Ancak 1927-28'de tarım sektörünü uzun süren bir kuraklık vurdu ve 1927-30 döneminde tarım sektöründeki artış %11 ile sınırlı kaldı. Tek parti yönetimi tarımsal üreticiyi desteklemek

amacıyla 1925'te aşar ve ağnam vergilerini kaldırdı ve yerine modern ekonomiye daha uygun arazi vergileriyle kırsal nüfusun tükettiği bazı tüketim mallarına yeni vergiler koydu (Birtek ve Keyder, 1975).

1929 Büyük Buhranı tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'deki tarım sektörünü de çok sert vurdu. Birkaç yıl içerisinde buğday fiyatları 3'te 2 oranında düştü. 1929'da buğday fiyatlarının sanayi ürünlerine oranını 100 kabul edilirse, bu oran 1933'te 30'a kadar düştü. O dönemde, ekonominin geri kalmışlığının da bir göstergesi olarak, ani fiyat dalgalanmalarının şoklarını stabilize edecek bir 'yedek stok' uygulaması olmadığından tarımsal üreticiler şokları doğrudan üzerlerinde hissediyorlardı. Ancak Büyük Buhran sonrasında ortaya çıkan devletçilik tarım sektöründe de kendisini gösterdi. 1932'de Ziraat Bankası tarımsal üreticinin fiyat şoklarını doğrudan hissetmemesi için ürün stokları oluşturup bunları gerektiğinde satarak piyasayı regüle etmekle görevlendirildi. 1938'de bu görev yeni kurulan Toprak Mahsulleri Ofisi'nde devredildi ve fiyatlarda stabilizasyonu sağlayacak yeterlilikte depo ve stok oluşturulması ancak bundan sonra mümkün olabildi (Birtek ve Keyder, 1975).

Tarım sektörü şüphesiz önemliydi ancak eğer iktisaden muasır medeniyet seviyesine çıkılacaksa dönemin tek parti yönetimi kendisini tarım sektöründeki toparlanmalarla sınırlandıramazdı. Bu sebeple genel bir iktisadi kalkınma 1923'ten başlayarak ancak özellikle de 1930'dan sonra tek parti yönetiminin en öncelikli konularından birisi oldu. İktisadi kalkınma için öncelikle yapılması gereken gerekli ekonomik altyapıyı oluşturmaktı. Bu noktada özellikle iki alanda altyapı güçlendirilmeye çalışıldı. İlk olarak, millileştirilenler haricinde, 1923-50 döneminde 3700 kilometreden fazla demiryolu döşenerek güçlü bir ulaştırma altyapısı inşa edilmeye çalışıldı (İlkin ve Tekeli, 1999). İkinci olarak ise güçlü bir finansal altyapı ve kredi sistemi inşa edilmeye çalışıldı. Bu amaçla, Türkiye'nin ilk yıllarında en önemli banka hala yabancıların kontrolündeki Osmanlı Bankası olsa da 1924-25'te eski Ziraat Bankası yeniden yapılandırıldı ve sonrasında ona iki yeni banka daha eklendi: İş Bankası ve Sanayi Bankası. Atatürk, İş Bankası'na özel bir ilgi gösterdi. Milli Mücadele döneminde Hintli Müslümanların yaptığı bağışları bu bankaya sermaye olması için aktardı. Ancak bankanın asıl olarak güçlenmesi İttihatçıların Birinci Dünya Savaşı'nda izledikleri milli ekonomi politikası doğrultusunda kurdukları İtibari Milli Bankası ile birleştirilmesiyle oldu (Kocabaşoğlu, 2001).

1923 sonrasında tarım sektörünün hızlı toparlanmasına ve ekonomik altyapıyı güçlendirme çabalarına rağmen sanayi sektörü bu dö-

nemde önemli bir gelişim gösterememiştir. Bunda üç faktörün etkili olduğu iddia edilebilir: Birincisi, yukarıda değindiğimiz, Rum ve Ermenilerin göç etmelerinin yarattığı beşerî sermaye boşluğunun hemen doldurulamamasıdır. Yeni bir Türk iş insanları ve yönetici sınıfının ortaya çıkması ülkenin kuruluşundan sonra en az bir jenerasyon sürmüştür. İkincisi ise Lozan'da şart koşulan gümrük tarifelerinin 1929 yılında kadar değiştirilemeyeceği kuralı yüzünden tek parti yönetiminin iç sanayisini teşvik edecek korumacı bir dış ticaret politikası uygulamamasıdır. Üçüncüsü ise ülkenin yüksek talebiyle sanayi üretimini teşvik edecek bir iç piyasadan yoksun oluşudur.

1927 yılında Türkiye'de tahmini 65 bin civarı sanayi şirketi vardır. Bu şirketlerde yaklaşık 250 bin çalışan istihdam edilmektedir. Ancak bu firmalardan sadece 2822 tanesi gerçekten mekanizasyona dayalı geniş ölçekli üretim yapmaktadır. Onun haricindeki ezici çoğunluk aslında küçük çaplı zanaat atölyeleridir. Tek parti yönetimi sanayiye güçlendirmek amacıyla 1927 yılında, 1913 tarihli benzer yasayı örnek alarak, 'Teşviki-i Sanayi Kanunu'nu geçirmiştir. Bu yasayla yeni ve büyüyen şirketlere vergi muafiyetleri getirilmiştir. Ayrıca 1929'da Lozan'da getirilen kısıt kalkınca, hükümet gümrük tarifelerini derhal önemli ölçüde artırmıştır. Ancak tüm bu adımlar sanayi sektöründe istenilen oranda sonuç vermemiştir (Boratav, 2011: 47-49).

1930 yılına gelindiğinde, sanayide istenilen atılımın yapılamamasına ek olarak ithalatta büyük bir daralma ve bununla bağlantılı olarak yaşam standartlarında düşüş sorunu ile karşı kaşıya kalınmıştır. 1929'da gümrük tarifelerinin artırılması zaten Türkiye'ye mal ve hizmet satan yabancı firmalar kadar bu sürece aracılık eden yerli ticari firmalarını da vurmuştu. Ancak asıl yıkıcı etkiyi Büyük Buhran yaptı. Büyük Buhran'ın etkilerini gösterip toplumun ekonomik alım gücü düşmesine bir de hükümetin dış ticarete koyduğu kota ve sınırlamalar eklenince 1929 yılında 256 milyon lira olan ithalat, 1932 yılında 85 milyona kadar düştü². Düşüş bilhassa tüketici mallarında gözleniyordu. İthalattaki bu keskin düşüş sonucunda, tarımsal ürünlerin fiyatlarındaki düşüşe rağmen, Türkiye 1930'larda birden dış ticaret fazlası veren bir ülke haline geldi. Ancak bunun bedeli yaşam standartlarındaki düşme oldu. Birçok ithal tüketim maddesi, örneğin lüks sayılabilecek küçük mal ve hizmetler, artık piyasada bulunamıyordu (Tezel, 1986: 144-50 ve 368-388).

² Bu durumda tek parti dönemi boyunca uygulanan 'muhafazakâr' para ve maliye politikasının etkili olduğu da söylenebilir. Tek parti dönemi boyunca denk bütçeye ek olarak, sıkı para politikası ile güçlü lira ve düşük enflasyon hedeflenmiştir. Ancak 1920'ler boyunca verilen dış ticaret açıkları liranın değerini ister istemez düşürmüştür.

Karşılaşılan bu büyük ekonomik güçlük tek parti yönetiminde bir 'krizi fırsata çevirme' hamlesine vesile oldu. Büyük Buhran'ın ithalat üzerindeki yıkıcı etkisi doğrudan devlet eliyle sanayi yatırımlarına yoğunlaşarak ithal edilen ürünleri içeride üretme fikrini doğurdu. Bu doğrultuda 1932'de Türkiye'ye gelen Sovyet iktisatçı heyeti hazırladığı raporda Türk yönetimine tekstil, demir, kâğıt, çimento, cam ve kimya endüstrilerine yoğunlaşılmasını önerdi. Sovyetler Birliği ayrıca Türkiye'ye sanayileşme programını sürdürebilmesi için 8 milyon dolar tutarında bir yardım da yaptı (Boratav, 1981).

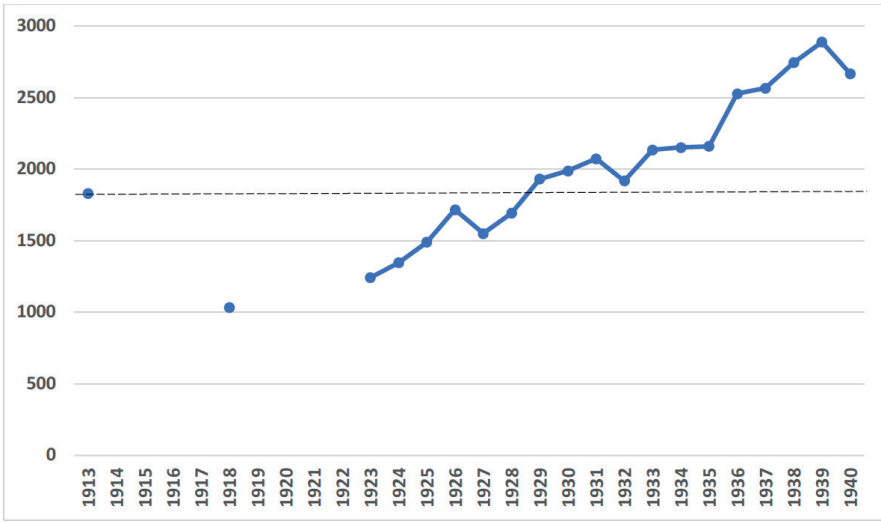
1933 yılında tek parti yönetimi ilk 5 yıllık kalkınma planını duyurmuş ve bu plan büyük oranda Sovyet iktisatçıların tavsiyelerini esas almıştır. Plan doğrultusunda Kayseri'de çok büyük bir tekstil kombinasyonu kurulmuş, bu sayede normalde ham pamuk üreticisi ve satıcısı olmasına rağmen kumaşı dışarıdan ithal eden Türkiye'nin kumaş üretiminde dışa bağımlılığı ciddi oranda azaltıldı. Ayrıca planı doğrultusunda iki büyük holding şirketi kuruldu. 1933'te kurulan Sümerbank endüstriden, 1935'te kurulan Etibank ise madencilikten sorumlu oldu. Kamu iktisadi teşebbüslerinin (KİT) çoğu Sümerbank ve Etibank çatısı altına alındı. Ayrıca bu holdinglere devlet tarafından birçok kolaylık sağlandı. Bu kolaylıklardan en önde geleni Merkez Bankası'ndan %1 gibi düşük bir faizle borçlanabilmeleriydi. 1938 yılında çıkarılan bir yasa ile bu holding şirketlerin faaliyetleri yasal düzenleme altına alındı (Boratav, 1981).

1930'lardaki sanayileşme atılımıyla ortaya çıkan KİT'ler bu dönemin ekonomisi açısından önemli bir yere sahiptir. KİT'ler teoride özel işletme gibi devletten özerk hareket etmesi gereken kuruluşlardı. Ancak pratikte karar alma süreçleri siyasal ilişkilerden önemli ölçüde etkilenmekteydi. Ticari perspektiften bakıldığında irrasyonel olarak tanımlanabilecek birçok karar alabiliyorlardı. Öte yandan KİT'ler içerisinde yeni bir girişimci ve mühendis jenerasyonu çıktı. Yukarıda değindiğimiz Rum ve Ermenilerin göç ettirilmesinin yarattığı beşerî sermaye boşluğunu dolduran bu jenerasyon işletme ve ticaret bilgisini KİT'ler içerisinde edindiği tecrübeyle kazandı ve sonraki yıllarda Türkiye'de özel sektörün gelişmesinde önemli bir rol oynadı (Zürcher, 2017: 200). Sonuçta tek parti yönetiminin izlediği politikalarla 1930'larda sanayi üretiminde bir başarı sağladığını söyleyebiliriz. Ancak bu başarının tekstil, şeker gibi belirli sektörlerle sınırlı kaldığını da unutmamak gerekiyor.

Dünyayla Karşılaştırma

Tek parti yönetiminin 1923-38 döneminde uyguladığı ve bir bütün olarak Türk İnkılabı'nın önemli bir parçası olan ekonomi politikalarının ne derece başarılı olup olmadıklarını, Türkiye'nin bu dönemdeki temel iktisadi ve sosyal göstergelerine dünyayla karşılaştırmalı olarak bakarak anlamak mümkün.

İktisadi gelişmişliğin en önemli göstergesi kişi başına düşen gayri-safi milli hasıladır (GSMH). Şekil 1, ABD doları cinsinden satın alma paritesine göre düzenlenmiş sabit fiyatlarla Osmanlı-Türkiye'de 1913-38 döneminde kişi başına düşen GSMH'yi (yani geliri) göstermektedir. Şeklin gösterdiği üzere, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde 1831 dolar olan kişi başı gelir, Birinci Dünya Savaşı'nın bittiği 1918'de 1035 dolara kadar düşmüştür. Bu, savaş boyunca yaşam standartlarının ortalama olarak neredeyse yarı yarıya düştüğü anlamına gelmektedir. Kurtuluş Savaşı sürecinde kısmi bir toparlanma olduğu anlaşılrsa da asıl artışın 1923-26 döneminde, yani savaşlar bittikten sonra olduğu görülmektedir. 1927'de, yukarıda belirtilen kuraklık ve tarımsal düşüşle ilgili olarak, bir azalıştan sonra 1929 yılında kişi başına düşen gelir ilk kez 1913'teki oranı aşabilmiştir. Diğer bir deyişle Türkiye, Birinci Dünya Savaşı öncesindeki yaşam standartlarına ancak 1929'da ulaşabilmiştir. Ancak bu yıl da tam Büyük Buhran'ın başlangıcına denk gelmektedir. Buhran'ın etkilerinin hissedilmesinin zaman almasıyla ilişkili olarak kişi başı milli gelirdeki artış 1931'e kadar sürse de 1932'de sert bir düşüş ve 1933-35 döneminde ise bir durgunluk şekilden net bir şekilde gözlemlenmektedir. 1935-39 döneminde, dünyada ekonominin kısmen canlanması ve içeride sanayi sektöründe atılan adımların sonuç vermeye başlamasıyla bir büyüme patikasına girilmiş, ancak 1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi sonraki yıllarda kişi başı milli gelirin tekrar azalmasına yol açmıştır. Ancak 1923-39 arasına bir bütün olarak baktığımızda, konjonktürel daralmalara rağmen trend yukarı yönlüdür.

Şekil 1: Osmanlı-Türkiye’de Kişi Başına Düşen Milli Gelir, 1913-1939

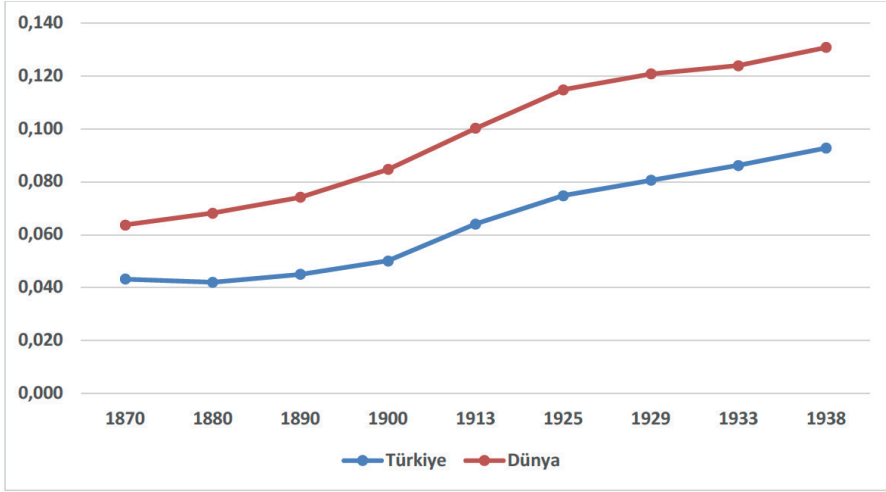
Not: ABD doları cinsinden satın alma paritesine endekslenmiş sabit fiyatlar kullanılmıştır. Baz yıl 2011’dir.

Kaynak: Maddison Project, <https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/>.

Türkiye’nin ekonomik performansını 1923-38 döneminde kendi içinde incelediğimizde çıkan sonuç, tek parti yönetiminin doğru yönde attığı adımlara rağmen 20. yüzyılın ilk yarısında küresel düzeydeki dünya savaşlarına ve büyük bir ekonomik krize bağlı negatif faktörlerden ötürü atılan adımların veriminin tam toplanamadığıdır. 1913-23 döneminin yıkıcı etkisi 1923-29 döneminde düzeltilmiş ancak tam o noktada Büyük Buhran başlamıştır. Büyük Buhran’ın etkileri fırsata çevrilmek istenmiş, bu bir ölçüde başarılı olmuş ancak bu defa da İkinci Dünya Savaşı patlak vermiştir. Bir karşı olgusal (*counterfactual*) tarih denemesi olarak bu dönemde küresel savaşların ve krizlerin etkisine maruz kalmamış bir yönetimin daha başarılı olacağını iddia etmek mümkündür.

Öte yandan bu dönemde küresel düzeydeki kriz ve savaşlara sadece Osmanlı-Türkiye değil tüm dünyadaki ülkeler maruz kalmıştır. Öyleyse 1923-38 döneminde Türkiye’nin sosyo-ekonomik göstergelerini dünya ortalamasıyla karşılaştırmak bize tek parti yönetiminin performansına dair daha net bir tablo sunar. Bu konuda ortalama gelir, eğitim, sağlık ve demokrasiyi belli oranlarda ağırlıklandırarak hazırlanan İnsani Gelişmişlik Endeksi’nin tarihsel ölçümleri (Escosura, 2022) bize yol gösterici olacaktır. Şekil 2, 1870-1938 döneminde Osmanlı-Tür-

kiye'de ve dünyada insani gelişmişliğin nasıl seyrettiğini göstermektedir. Şekilden görüldüğü üzere Türkiye'nin bu dönemde izlediği yol, dünya ortalamasını altında ama onu takip eder niteliktedir. Özellikle 1900'den sonra hem Osmanlı-Türkiye'de hem de dünyada yukarı yönlü bir ivme göze çarpmaktadır.

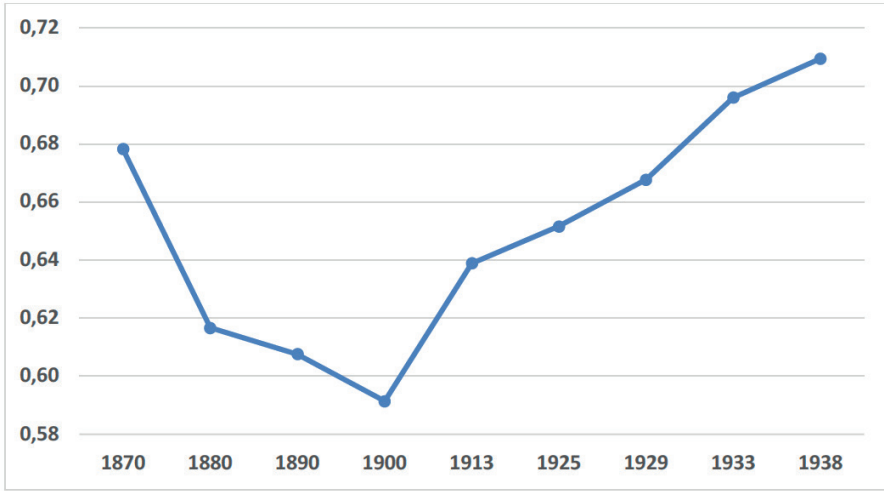
Şekil 2: Türkiye ve Dünyada İnsani Gelişmişlik, 1870-1938

Not: Sol sütun ortalama gelir, eğitim, sağlık ve demokrasinin ağırlıklandırılmasına dayalı bir indeks sayısıdır.

Kaynak: Augmented Human Development Index, https://frdelpino.es/investigacion/en/category/01_social-sciences/02_world-economy/03_human-development-world-economy/.

Şekil 2'yi tamamlayıcı nitelikte olan ve belirli yıllarda Osmanlı-Türkiye'deki insani gelişmişliğin dünya ortalamasının yüzde kaçını gösteren Şekil 3, Türkiye ve dünyadaki insani gelişmişliğin karşılaştırılması açısından daha net bir tablo sunar. Eğer yüzdeler artıyorsa, Türkiye o yıllarda dünya ortalamasından daha iyi bir performans sergileyerek dünya ile arasındaki gelişmişlik farkını kapatıyor demektir. Grafikte 1900'den sonra hep yukarı doğru bir trend olduğu gözlemlenmektedir. 1925'ten, yani ulus-devlete geçildikten sonraki tek parti döneminden sonra da bu trend sürmüştür. Bu demektir ki, tek parti döneminde insani gelişmişlik açısından dünya ile fark yavaş yavaş da olsa kapatılmıştır. Hatta 1930'lu yıllarda 1870'teki oran da geçilmiştir. Dolayısıyla şunu iddia etmek mümkündür: Tek parti yönetimi 1923-29'daki ilk dönemde 1913-1923'teki savaşların yıkıcı etkilerini onararak ancak savaş öncesi noktaya gelebilmiş, 1930'dan itibaren ise Büyük Buhran'ın yarattığı koşulları fırsata çevirerek o noktanın da ile-

risine geçmiştir. II. Dünya Savaşı ise kaçınılmaz olarak bu iyiye gidişi tekrar durdurmuştur.

Şekil 3: Türkiye'deki İnsani Gelişmişliğin Dünya Ortalamasına Oranı, 1870-1938
Kaynak: Şekil iki ile aynı.

Sonuç

Sonuç olarak, Türk İnkılabı'nın muasır medeniyet seviyesine çıkmada siyasi ve kültürel yönü kadar önemli olan ekonomik yönüne dair yaptığımız bir incelemede şu sonuçlara varmak mümkündür: Öncelikle Türk İnkılabı'nın ekonomik performansını değerlendirirken Osmanlı İmparatorluğu'nun 1913-23 döneminde savaşlar ve göçler kaynaklı yaşadığı büyük yıkım ve bu yıkım sonrasında yeni Türk devletinin bir ekonomik enkaz devraldığı mutlaka akılda tutulmalıdır. Türk İnkılabı'nın hedefi öncelikle bu enkazı toparlayabilmek ve Türkiye'yi tekrardan 1913 öncesi ekonomik duruma geri getirebilmek olmuştur.

Peki bu toparlanma hangi iktisadi doktrin doğrultusunda gerçekleştirilecektir? Bu konuda Türk liderliğinin farklı dönemlerde çeşitli arayışları olmuştur. 1923'ten hemen sonra kapitalizmle sosyalizm arasında karma ekonomi modeline dayanan bir 'üçüncü yol' iddiasında bulunulmuş, bu iddia farklı biçimlerde II. Dünya Savaşı'na kadar sürdürülmüştür. Gene de 1929'daki Büyük Buhran'a kadar görece daha liberal, Büyük Buhran'dan sonra ise daha devletçi bir ekonomi modelinin varlığından söz edilebilir. Ancak liberal dönemde millileştirme gibi devletçi veya devletçi dönemde özel mülkiyetin korunması gibi liberal doktrininin unsurları sürdürülmeye devam etmiştir.

1923 sonrasında iktisadi doktrinle beraber öne çıkan bir başka çok önemli mesele iktisadi bağımsızlıktır. Osmanlı dönemindeki acı tecrübelerden dersler çıkaran tek parti yönetimi, Lozan'da iktisadi bağımsızlığa büyük bir önem atfetmiş ve bunu sağlamada büyük oranda başarılı da olmuştur. Dönemin tek parti yönetimi, iktisadi bağımsızlık sağlanmadan muasır medeniyetler seviyesine ulaşamayacağını görmüştür. Sonrasında ekonomiyi toparlama ve kalkınma amacıyla atılacak adımların önkoşulu bağımsızlıktır. İktisadi bağımsızlık sağlanmadan bunların yapılabilmesi mümkün değildir. İttihatçı dönemde anlaşılan bu durumu Kemalistler yeni Türkiye'de Türk İnkılabı ile sağlamayı başarmışlardır.

İktisadi doktrinde karar kılınp ekonomik bağımsızlık da sağlandıktan sonra sıra iş 1913-23 döneminin enkazının kaldırılmasına gelmiştir. 1920'lerde özellikle tarımsal alanda güçlü bir toparlanma yaşanmıştır. Ayrıca ulaştırma ve finansal altyapıda önemli adımlar atılmış ve ekonomide Türk varlığı güçlendirilmiştir. Ne var ki bu atılan adımlar özellikle sanayi alanında istenilen sonuçları doğurmamıştır. Ancak Türk ekonomisini de çok güçlü bir şekilde vuran 1929 Ekonomik Buhranı, sanayileşme açısından tek parti yönetimi için bir fırsat olmuştur. Krizin yarattığı küresel koşullardan yararlanılarak bir sanayileşme hamlesine başlanmıştır. Diğer bir deyişle 1920'lerdeki toparlanma 1930'larda yerini kalkınmaya bırakmıştır.

Türk İnkılabı'nın ekonomisini birbirini izleyen üç adımda tarif etmek mümkündür: Önce bağımsızlık, sonra toparlanma, en son da kalkınma. Peki, bu atılan adımlar ne derece başarılı olmuştur? Somut ampirik veriler doğrultusunda hem Türkiye'yi kendi içinde hem de dünya ile karşılaştırdığımızda Türk İnkılabı'nın ekonomi performansının başarılı olduğunu iddia etmek mümkündür. Ekonomi 1920'lerin sonunda Birinci Dünya Savaşı öncesi seviyesine gelmiş, bu seviye 1930'larda geçilmiştir. Ayrıca bu dönemde dünya ortalaması ile arasındaki fark da kısmen kapatılabılmıştır. Ancak iki dünya savaşı ve bu savaşlar arasında yaşanan büyük bir küresel ekonomik kriz Türk İnkılabı'nın ekonomik atılımını ister istemez sekteye uğratmıştır. Gene de bugün üst-orta gelir grubunda yer alan Türkiye ekonomisinin temellerinin o dönemde atıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Kaynakça

- Arı, Kemal (1995) *Büyük Mübadele / Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Birtek, Faruk ve Keyder, Çağlar (1975) "Türkiye'de Devlet-Tarım İlişkileri", *Birikim*, s. 31-40.
- Boratav, Korkut (1981) "Kemalist Economic Policies and Etatism", *Atatürk: Founder of a Modern State* içinde, Ali Kazancıgil ve Ergun Özbudun (der.), Londra: C. Hurst, (s. 165-190).
- Boratav, Korkut (2011) *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2009*, İstanbul: İmge Kitabevi.
- Chang, Ha-Joon (2002), *Kicking Away the Ladder: Development Strategy in Historical Perspective*, London: Wimbledon Publishing Company.
- Escosura, Prados de la L. (2002) *Human Development and the Path to Freedom: 1870 to the Present*, London: Cambridge University Press.
- Kocabaşoğlu, Uygur (2001) *Türkiye İş Bankası Tarihi*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ökçün, Gündüz (1968) *Türkiye İktisat Kongresi, 1923 – İzmir, Haberler, Belgeler, Yorumlar*, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.
- Pamuk, Şevket (1987) *The Ottoman Empire and European Capitalism, 1820–1913: Trade, Investment and Production*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Pamuk, Şevket (2017) *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Şevket (2018) *Uneven Centuries: Economic Development of Turkey since 1820*, New York: Princeton University Press.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim (1977) *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim (1999) "Cumhuriyetin Demiryolu Politikalarının Oluşumu ve Uygulanması", *Cumhuriyetin Harcı: Modernitenin Altyapısı Oluşurken* içinde, İlhan Tekeli ve Selim İlkin (der.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları (s. 271-324).
- Tezel, Yahya (1986) *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Ankara: Yurt Yayınları.
- Toprak, Zafer (1982) *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Ankara: Yurt Yayınları.
- Tunaya, Tarık Z. (2011) *Türkiye'de Siyasal Partiler: İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türkeş, M. (1999) *Kadro Hareketi: Ulusçu Bir Sol Akım*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Yıldırım, Onur (2006) *Diplomasi ve Göç: Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Zürcher, Erik J. (2017) *Turkey: A Modern History*, London: I. B. Tauris.